

РОЗМЕЖУВАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

БРЯЩЕЙ Руслан Ігоревич - аспірант кафедри кримінального права Національної академії прокуратури України

УДК 343

В современных исследованиях не всегда должное внимание уделено освобождению от уголовной ответственности и освобождению от наказания, а еще меньшего внимания уделялось их разграничению. С учетом новейших теоретических взглядов и судебной практики определяется уголовно-правовая природа, состав освобождения от наказания и освобождения от уголовной ответственности. В работе проводится разграничение освобождения от наказания и освобождения от уголовной ответственности.

Ключові слова: кримінальне право, покарання, звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання, природа звільнення від покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, інститут права.

У наукових дослідженнях, присвячених кримінальній відповідальності та її формам, не завжди належна увагу приділяється порівняльному аналізу інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання, а ще менша увага їх розмежуванню. У результаті цього на сьогоднішній день не до кінця з'ясовано спільні та відмінні риси вказаних явищ, що й зумовлює актуальність теми цієї публікації.

Очевидно, що включення до змісту кримінальної відповідальності у якості обов'язкового елементу обмеження (позбавлення) прав засудженого є наслідком багатовікового стереотипу, що діяння з ознаками складу злочину не може залиша-

тися некараним. Цей стереотип знайшов своє відображення в одному з найвідоміших принципів кримінального права «невідворотності покарання». Але хіба цей принцип залишається дієвим сьогодні? Звичайно, що ні, раз існує звільнення від покарання [6].

Наявність у вітчизняному законодавстві інституту звільнення від покарання, на думку російських фахівців, є виявом побудови його на засадах гуманізму і справедливості. Соціальне призначення інституту звільнення від покарання полягає в тому, щоб заощаджувати заходи кримінальної репресії і стимулювати виправлення особи, яка вчинила злочин, сприяти її якнайшвидшому пристосуванню до вимог правопорядку, до норм соціальної поведінки, а також виключити призначення покарання у випадках, коли досягнення його цілей є неможливим [9, с. 496]. Українські дослідники також визнають дієвою формою протидії злочинності застосування не лише заходів покарання, але й відмови від них. Зокрема, П.В. Хряпінський з цього приводу пише, що в сучасних умовах реалізація принципу невідворотності кримінальної відповідальності й покарання зазнає раціональної модифікації, до механізму кримінально-правового регулювання все частіше залучаються засоби, засновані на заохоченні позитивної поведінки.

Отже, не кожна особа, вчинивши злочин, і не за будь-яких обставин має неодмінно підлягати покаранню. Самого факту

державного осуду, самого ритуалу визнання особи винуватою у вчиненні злочину може бути цілком достатньо для того, щоб особа надалі не вчиняла злочинних посягань.

Але в арсеналі сучасного кримінального права є не лише кримінальна відповідальність у зазначеній формі, тобто без призначення покарання засудженому, а й інші заходи кримінально-правового характеру. Це знаходить своє відображення в чинному КК України, зокрема, поява в його Загальній частині самостійного розділу XIV, присвяченого таким заходам. Але подібні заходи можна знайти і в інших розділах кодексу. Одним із них є Розділ IX «Звільнення від кримінальної відповідальності». У зв'язку з зазначеним постає необхідність розмежування звільнення від покарання та звільнення від кримінальної відповідальності, що й становить мету цієї статті.

Для проведення такого розмежування слід з'ясувати сутність та зміст цих явищ. Щодо звільнення від кримінальної відповідальності, в офіційному обігу використовується визначення його сутності, наведене у п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12. Вищою судовою інстанцією України звільнення від кримінальної відповідальності визначається як відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених у Кримінальному кодексі України, у порядку, встановленому у Кримінальному процесуальному кодексі України. Зазначене визначення має матеріально-правову та процесуально-правову складові. Матеріально-правову складову утворює «відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод»; процесуально-правову - «закриття кримінальної справи». Аналіз кримінального та кримінального процесуального законодавства, присвяченого звільненню від кримінальної відповідальності, а також сучасного визначення самої кримінальної відповідальності дає підстави для висно-

вку, що матеріально-правову підставу в зазначеному визначенні звільнення від кримінальної відповідальності сформульовано невдало. При такому її визначенні йдеться про відмову від застосування не всієї відповідальності, а лише від її частини, тобто від обмежень, які можливі у зв'язку із засудженням особи обвинувальним вироком суду. Обмеження можливостей засудженого, про які йдеться у вказаному визначенні, є не чим іншим, як покаранням. Від основної, сутнісної складової кримінальної відповідальності, тобто від самого засудження, відмова цим визначенням не передбачається. У підсумку маємо визначення звільнення не від відповідальності, а від покарання. Звільненням же від кримінальної відповідальності, у його розумінні як відмови від чогось, насправді є відмова від засудження особи обвинувальним вироком суду.

Неточність офіційного визначення звільнення від кримінальної відповідальності спричиняє низку недоречностей, навколо яких точаться дискусії. Зокрема, у розділі IX КК України законодавець оперує поняттям «особа, яка вчинила злочин», не замислюючись над тим, що суд її такою особою ще не визнавав. Однак, аби це сталося, то звільняти від відповідальності у значенні відмови від її застосування, було б уже запізно, оскільки визнання її судом винною у злочині є засудженням, осудом, тобто покладанням на неї кримінальної відповідальності.

Згадані протиріччя можна усунути лише в один спосіб – уточнивши назву такого звільнення у кримінальному законодавстві. На думку фахівців, яку ми поділяємо, явище, що нині законодавцем називається звільненням від кримінальної відповідальності, слід називати звільненням від притягнення до неї, або відмовою від застосування кримінальної відповідальності [7, с. 117,118].

На наше переконання, законодавцем, як і у визначенні поняття звільнення від кримінальної відповідальності допущено помилку при виборі назви другої форми цієї відповідальності з числа передбачених законом, а саме - замість звільнення від покарання слід було застосувати термін від-

мова від його застосування при засудженні особи за злочин чи відмова суду від визначення виду і міри покарання в обвинувальному вирокі чи щось на кшталт цього.

В експертному середовищі зауважується, що визначення «звільнення» через «відмову» є некоректним, оскільки, як відомо, відмовитися можна від чогось поки що неіснуючого, потенційного, а звільнитися – від чогось реального [6]. Отож, законодавець маючи на увазі відмову від покарання, назвав це явище звільненням від покарання. Зазначений недолік також слід усунути. Поки ж ці назви відповідних кримінально-правових інститутів існують, у подальшому викладі ми будемо вживати їх, але в лапках.

Застосування судами «звільнення від кримінальної відповідальності» в усіх випадках поєднується зі «звільнення від покарання». Це пояснюється тим, що покарання є однією з форм кримінальної відповідальності. Натомість, застосування «звільнення від покарання» не означає «звільнення від кримінальної відповідальності», оскільки у випадку «звільнення від покарання» перший елемент кримінальної відповідальності – осуд особи, яка вчинила злочин, залишається і знаходить своє вираження в обвинувальному вирокі суду. Таким чином, так зване звільнення від покарання виражається у застосуванні кримінальної відповідальності без призначення покарання [2, с. 10].

З'ясувавши відмінність між «звільненням від кримінальної відповідальності» та «звільненням від покарання» за їх сутністю та змістом, розглянемо різницю між ними за так званним складом здійснення відповідного «звільнення», а насправді - відмови від застосування чи то відповідальності взагалі, чи то від покарання. Елементами такого складу вважаються передумова звільнення, підстава та умови його здійснення.

Щодо складу «звільнення від кримінальної відповідальності» слід зазначити, що єдиною його складовою, яка є загальною для всіх видів і різновидів такого звільнення, можна вважати лише передумову його здійснення. Так є вчинення суб'єктом суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального ко-

дексу України. Єдиної підстави для цього «звільнення» загалом, а також для окремих його видів (загальне, спеціальне) не існує. Різними є і умови кожного виду «звільнення від кримінальної відповідальності». Підстави й умови його здійснення визначені статтями розділу IX Загальної частини Кримінального кодексу України (загальне «звільнення») або відповідними статтями його Особливої частини («спеціальне звільнення»).

Юридичний склад «звільнення від покарання» суттєво відрізняється від попереднього складу. У складі «звільнення від покарання» також єдина для всіх його видів передумова, але не вчинення суспільно-небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України, а засудження особи за вчинення цього діяння. Підстави і умови у кожному випадку такого «звільнення» свої. Всього в законі названо три випадки (види) «звільнення від покарання», тобто відмови від його визначення в обвинувальному вирокі: 1) звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); 2) звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74, ст. 49 КК України); 3) звільнення від покарання через хворобу (ч. 2 ст. 84 КК України).

Ще один випадок можливого звільнення від покарання, який у перспективі може претендувати на визнання його окремим видом такого звільнення, передбачено в п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання». Коли при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією статті Особливої частини Кримінального кодексу України (ст. 69), з огляду на вік підсудної особи чи стан її здоров'я неможливо застосувати жодного з визначених ст. 51 1) звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); 2) звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74, ст. 49 КК Украї-

ни); 3) звільнення від покарання через хворобу (ч. 2 ст. 84 КК України).

Ще один випадок «звільнення від покарання», передбачено п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання». Йдеться про те, що коли при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією статті Особливої частини КК - (ст. 69 КК України), з огляду на вік підсудної особи чи стан її здоров'я неможливо застосувати жодного з визначених ст. 51 КК України видів більш м'якого покарання. У цих випадках суд, маючи на те підстави, повинен закрити справу і відмовитися від застосування кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок без покарання [6].

Відмінність між означеними «звільненнями» спостерігається й за порядком його здійснення. Ми підтримуємо висловлену з цього приводу думку В.М. Куца, що поняттям «порядок звільнення» охоплюється лише процедура його здійснення. Процес і результат встановлення підстав та умов звільнення доцільно виносити за межі поняття «порядок» і назвати іншим терміном, наприклад, встановлення складу звільнення, можливо, інакше. З огляду на те, що порядок – це певна процедура, вона повинна регламентуватися процесуальним, а не матеріально-правовим законом. Отже, у кримінальному законі, мабуть, взагалі недоцільно згадувати про порядок звільнення або зазначити, що порядок звільнення визначається КПК України [6].

Позитивне вирішення зазначеного питання потребує відповідного вдосконалення кримінально-процесуального законодавства. На сьогодні воно в частині регламентації цього порядку поки що недосконале. Зокрема, у ньому варто відповідно до кримінального законодавства чітко, окремо визначити порядок загального та спеціального «звільнення від кримінальної відповідальності».

Взагалі ж, «звільнення від покарання» (відмова від його визначення в обвинувальному вирокі суду) матиме місце там, де суд, постановивши обвинувальний вирок, у са-

мому вирокі зазначає, що покарання особі не призначається, тобто суд постановляє обвинувальний вирок без покарання. На відміну від звільнення від покарання, «звільнення від кримінальної відповідальності», яке ми розуміємо як відмову від застосування кримінальної відповідальності, матиме місце у разі винесення судом ухвали про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності ч. 3 ст. 288 КПК України.

Стосовно відмінності між «звільненням від відповідальності та покаранням» за кримінально-правовими наслідками їх здійснення, слід зауважити, що при наявному сьогодні законодавчому регулюванні вони практично однакові. Таким наслідком є відсутність судимості в обвинуваченого. Але, на наше переконання, відсутність судимості при «звільненні від покарання» є нелогічним, адже «звільнений» фактично зазнав засудження, яке автоматично породжує стан судимості. Враховуючи вказане вище, пропонуємо виключити із ч. 3 ст. 88 КК України посилання щодо визнання такими, що не мають судимості осіб засуджених за вироком суду без призначення покарання.

Щодо «звільнених» від кримінальної відповідальності осіб законодавча оцінка їх як не судимих цілком логічна, адже вони дійсно не засуджуються обвинувальним вироком суду, тому вважати їх судимими було б відвертою помилкою.

Таким уявляється розмежування між схожими кримінально-правовими явищами, що отримали неадекватні законодавчі назви «звільнення», у той час, коли реально вони є відмовою від застосування кримінальної відповідальності взагалі або однієї з її форм - покарання.

Література

1. Грищук О.В. Юридичні наслідки примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим // Державно-правова реформа в Україні: матеріали науково-практичної конференції. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України. – 1997. – С. 285-288.

2. Зельдов С.И. Освобождение от на-

АНОТАЦІЯ

У сучасних дослідженнях не завжди належну увагу приділено звільненню від кримінальної відповідальності та звільненню від покарання, а ще меншу увагу приділялось їх розмежуванню. З урахуванням новітніх теоретичних поглядів і судової практики визначається кримінально-правова природа, склад звільнення від покарання та звільнення від кримінальної відповідальності. У роботі проводиться розмежування звільнення від покарання та звільнення від кримінальної відповідальності.

SUMMARY

Modern researches do not always pay due attention to exempt from criminal liability and exemption from punishment but even less attention is paid to their separation. According to new theoretical views and jurisprudence it is determined criminal legal nature, composition exemption from punishment and exemption from criminal liability. A distinction of exemption from punishment and exemption from criminal liability is determined in the research.

казания и от его отбывания. – М.: Юрид. лит., 1982. – 136 с.

3. Коробков Г.Д. Освобождение от уголовной ответственности и наказания по советскому уголовному праву. Учебное пособие. – М., 1981. – 72 с.

4. Кримінальне право України. Загал. частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак-ів. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 512 с.

5. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2002. – 416 с.

6. Куц В.М. Теорія кримінальної відповідальності: навчальний посібник / В.М. Куц. – Київ.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lica/lica/b_text.php?type=3&id=1360&base=71

7. Куц В.М., Яценко А.М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект): монографія. – Х.: Юрайт, 2013. – 328 с.

8. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций: [для студентов, аспирантов, преп. юрид. вузов]. – М.: Бек, 1996. – 550 с.

9. Российское уголовное право. В двух томах. Том I. Общая часть / Под ред. проф. А.И. Рарога. – М.: Профобразование, 2003. – 600 с.

10. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Атіка, 2004. – 488 с.